सामूदायिक र संस्थागत विद्यालयमा पूर्व प्राथमिक तहको

पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको तुलनात्मक अध्ययन

शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन

विशिष्टिकरण विषयको आंशिक आवश्यकता पुरा

गर्नको लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

सुदर्शन प्रसाद गौतम

परीक्षा रोल नं. : २८००९१/२०६७

त्रि.वि.द.नं. : ९-२-४३६-२१-२००५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग

(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभाग)

कीर्तिपुर,काठमाडौं

२०६९

त्रिभूवन विश्वविद्याल शिक्षशास्त्र संकाय

शिक्षशास्त्र केन्द्रिय विभाग

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्गन

शिक्षण विभाग

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग कीर्तिपुर, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयको छात्र सुदर्शन प्रसाद गौतमले मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा रही "सामूदायिक र संस्थागत विद्यालयमा पूर्व प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको तुलनात्मक अध्ययन" शीर्षकमा आवश्यक शोधपत्र तयार गरेकामा म उहाको लेखन कार्यमा सन्तुष्ट छु। त्यसैले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु।

शोध निर्देशक ....

(उप प्राध्यापक यशोधरा पन्त)

मिति २०६९/०४/२६

त्रिभूवन विश्वविद्याल शिक्षशास्त्र संकाय

शिक्षशास्त्र केन्द्रिय विभाग

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्गन

शिक्षण विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग कीर्तिपुर, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि छात्र सुदर्शन प्रसाद गौतमले "सामूदायिक र संस्थागत विद्यालयमा पूर्व प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको तुलनात्मक अध्ययन" शीर्षकमा तयार पार्नु भएको शोधपत्र स्वीकृतिको लागि सिफारिस भइआएकोले यो शोधपत्र यस मूल्याङ्कन समितीबाट स्वीकृती प्रदान गरिएको छ।

मूल्याङ्कन समिति **हस्ताक्षर**प्रा. स्वयम

प्रा. स्वयंम प्रकाश ज. ब. रा. ....

विभागीय प्रमुख)

उप प्रा. यशोधरा पन्त ....

शोध निदेशक

तिर्थ राज पराजुली ....

वाह्य परीवेक्षक

मिति :२०६९/०४/२६

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग, कीर्तिपुर काठमाडौं, स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि "सामूदायिक र संस्थागत विद्यालयमा पूर्व प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको तुलनात्मक अध्ययन" शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गर्नको लागि व्यस्तताका बावजुद पनि निरन्तर रुपमा आवश्यक निर्देशन प्रदान गर्नुहुने विभागिय प्रमुख गुरु प्रा. स्वयम प्रकाश जबराज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधपत्र लेखन आफैमा जटिल कार्य रहेछ । यस्तो जटिल कार्यलाई सहजताका साथ अगाडि बढाउने क्रममा आफू अति व्यस्त हुँदाहुँदै पनि अमूल्य समय प्रदान गरी यो शोधपत्र कार्यलाई पूर्णता प्रदान गर्न निरन्तर रुपमा मार्गनिर्देशन प्रदान गर्नुहुने शोध निर्देशक गुरु उप. प्रा. यशोधरा पन्तज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यस शोधकार्यको लागि आवश्यक सूचना तथा तथ्यांकहरु संकलन कार्यमा सहयोग पुर्याउने अध्ययनको छनौटमा परेका विद्यालयहरु श्री सुवलाल भागवत उच्च मा. वि., श्री बालकल्याण नि. मा. वि., होलि भिजन ऐकेडमी बोर्डिङ्ग स्कुल, तराई जोन ऐकेडेमी का प्र. अ., शिक्षक, विद्यार्थी तथा अभिभावकहलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै अध्ययन लेखनका क्रममा मलाई सहयोग गर्नुहुने मित्रहरु दिनेश के. सी., वसन्ति कुँवर, खगेन्द्र सिग्देल, उत्तम भण्डारी, नकुल बोलखे दिनेश सापकोटा लाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मलाई यस अवस्थासम्म पुग्न सदा हौसला र सहयोग प्रदान गर्नुहुने मेरो पूजनीय पिता चुंडा प्रसाद गौतम तथा माता द्रौपति गौतम साथै दाजु कृष्ण प्रसाद गौतम तथा भाउजु सृजना गौतमप्रति ऋणी छु । मलाई अध्ययनमा सदा प्रेरण प्रदान गर्नुहुने दाई रमेश प्रसाद अधिकारी तथा भाउजु विमला पौड्याल (अधिकारी) साथै मेरो रुम साथि भतिज सरोज गौतमलाई पनि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । यो शोधपत्रलाई कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग पुर्याउनुहुने मेरा साथिहरु लक्ष्मण कोइराला र इन्द्र श्रेष्ठलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

सुदर्शन प्रसाद गौतम

शोधसार

"सामूदायिक र संस्थागत विद्यालयमा पूर्व प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको तुलनात्मक अध्ययन" शीर्षकमा यो अध्ययन गरीएको यस अध्ययनका मूख्य उद्देश्यहरुमा नेपाल सरकार, शिक्षा विभाग, प्रारम्भिक बाल विकास शाखाले निर्माण गरेको प्रारम्भिक बाल विकास दिग्दर्शन सामूदायिक र संस्थागत विद्यालयमा कसरी कार्यान्वयन भई रहेको छ ,पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा के कस्ता समस्याहरु आई परेका छन र समस्या समाधानको लागि अपनाइएका उपायहरु पत्ता लगाउनु रहेको छ ।

यो अध्ययन रौतहट जिल्ला सन्तपुर (म.) गा .वि. स. अन्तर्गत नमूना छनैटमा परेका दुई वटा सामूदायिक विद्यालय साथै दुई वटा संस्थागत विद्यालयहरुमा संञ्चालित पूर्व प्राथमिक कक्षाहरुमा मात्र सिमित गरीएको थियो । छनौटमा प्र. अ. तथा शिक्षकहरुलाई असंरचित अन्तर्वार्ता, अभिभावकसँग लक्षित समूह छलफल साथै कक्षा अवलोकन फारमको प्रयोग गरी सुचना संकलन गरीएको थियो ।

सुचनाको विश्लेषण गर्दा प्रारम्भिक बाल विकास दिग्दर्शनले निर्दिष्ट गरेको उद्देश्यलाई सामूदायिक तथा संस्थागत दुवै विद्यालयहरुले दिग्दर्शन अनुसार उदेश्यहरु राखेको पाइयो । दुवै विद्यालयहरुको विषयवस्तुको तुलना गर्दा सामूदायिक विद्यालयमा प्रारम्भिक बाल विकास दिग्दर्शनलाई आधारमानि विषयवस्तु राखिएको पाइयो । सामूदायिक विद्यालयको कक्षाकोठा ठुलो भएको हँदा खेल तथा शैक्षिक सामग्रीलाई कक्षाकोठामा नै राखिएको र संस्थागत विद्यालयमा खेल तथा शैक्षिक सामग्री छुट्टै कोठामा राखिएको पाइयो ।

प्रारम्भिक बाल विकास दिग्दर्शनले बालबालिकाहरुको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिम पक्षको विकास गराउन वभिन्न क्रियाकलापहरु गराउनु पर्ने उल्लेख गरेकोमा सामूदायिक तथा संस्थागत दुवै विद्यालयले ती क्रियाकलापहरु गराउने प्रयास गरेको भए तापनि व्यवस्थित रुपमा क्रियाकलापहरु गराउन नसकेको देखिन्छ । सामूदायिक विद्यालयको तुलनामा संस्थागत विद्यालयले केहि व्यवस्थित रुपमा बालबालिकाहरुको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक र सामाजिक पक्षको विकास गराउने प्रयास गरेको भए तापनि यो पूर्ण देखिँदैन । दुवै विद्यालयहरुले खेल तथा शैक्षिक सामग्रीको रुपमा चित्र, खेलौना, कार्टुन, बल, तालिका आदिको प्रयोग गर्ने गरेको भएतापनि दुवै विद्यालयमा यस्ता सामग्रीहरु पर्याप्त मात्रामा नरहेको पाइयो । दिग्दर्शनले तोके बमोजिम मूयाङ्कन प्रविधि सामूदायिक विद्यालयले अवलम्बन गर्न खोजे तापनि संस्थागत विद्यालयले उपलब्धि जाँचलाई बढि प्राथमिकता दिने गरेको देखिन्छ ।

दुवै विद्यालयहरुमा खेल सामग्रीको अभाव, पर्याप्त र उपयुक्त फर्निचरको अभाव, समन्वय र समझदारीको अभाव, निरिक्षण र अनुगमन समय - समयमा हुन नसक्नु, उपयुक्त मूल्याङ्कन प्रविधिको अभाव जस्ता समस्याहरु पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गर्ने क्रममा आएको पाइयो । ती समस्याहरुलाई समाधान गर्न भौतिक सुविधामा वृद्धि, खेल तथा शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता, अभिभावकसँग नियमित रुपमा अन्तक्रिया, कक्षा शिक्षणको व्यवस्था, पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधामा वृद्धि, शिक्षक तालिमको व्यवस्था गर्ने प्रयास भईरहेको पाईयो ।

विषय सूची

	पृष्ठ संख्या
अध्ययन एक : परिचय	१-८
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्यको कथन	५
१.३ अध्ययनको औचित्य	५
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	६
१.५ अध्ययनको परिसिमा	७
१.६ अध्ययन स्थलको परिचय	८
अध्ययन दुई : पूर्व साहित्यको समिक्षा	९-१६
२.१ प्रारम्भिक बालविकासको सैद्धान्तिक	९
२.२ नेपालमा प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी प्रयास	११
२.३ सम्बन्धित अध्ययनहरुको पुनरावलोकन	१३
२.४ अवधाराणात्मक ढाँचा	१६
अध्ययन तीन : अध्ययन विधि	१७-२१
३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१७
३.२ जनसङ्ख्या तथा नमूना छनौट	१७
३.२.१ विद्यालयको छनौट	१८
३.२.२ प्रधानाध्यापकको छनौट	१८
३.२.३ शिक्षकको छनौट	१८
३.३ सूचना संकलनका साधनहरु	१९
३.३.१ असंरचित अन्तवार्ता	१९
३.३.२ कक्षा अवलोकन फारम	१९
३.३.३ लक्षित समुह छलफल	२०
३.४ साधनको वैद्यता निर्धारण	२०

३.५ सूचना संकलन प्रक्रिया २०

३.५.१ पाठ्यक्रमको अध्ययन २०

३.५.२ कक्षा तथा सामग्रीको उपलब्धताको अवलोकन २१

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण विधि २१

अध्ययन चार

प्राप्त सुचनाको विश्लेषण र व्याख्या २१-४६

४.१ प्रारम्भिक बालविकास दिग्दर्शनले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्य ,विषयवस्तु,शैक्षिक सामग्री, शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप,मूल्यांकन प्रविधिहरु सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरुको कार्यान्वयनको विवरण २२

४.१.१ उद्देश्य २२

४.१.२ विषयवतु २४

४.१.३ शैक्षिक सामग्री २६

४.१.४ शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप २९

४.१.४.१ शरीरिक पक्षको विकास ३०

४.१.४.२ मानसिक पक्षको विकास ३१

४.१.४.३ संवेगात्मक पक्षको विकास ३३

४.१.४.४ सामाजिक पक्षको विकास ३५

४.१.५ मूल्याङ्कन प्रविधि ३७

४.२ पूर्व प्राथमिक तहको पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा आइपरेका समस्या र समाधानका लागि अपनाइएका उपायहरु सम्वन्धि विवरण ३९

४.२.१ पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा आईपरेका समस्या सम्बन्धि विवरण ३९

४.२.२ पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनमा आईपरेका समस्या समाधानका लागि अपनाईएका उपायहरु ४३

अध्ययन पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव ४७-५३

५.१ प्राप्तिहरु ४७

५.२ निष्कर्ष ५१

५.३ सुझावहरु ५२

सन्दर्भ सूची

अनुसूचीहरु

तालिका सूचि

पृष्ठ सं.

तलिका नं. ४.१ : प्रारम्भिक बाल विकास पाठ्यक्रमको उद्देश्य २३

तलिका नं. ४.२ : विषयवस्तुहरुको कार्यावयनको अवस्था २५

तलिका नं. ४.३ : शैक्षिक सामग्रीको कार्यान्वयनको अवस्था २८

तलिका नं. ४.४ : शारीरिक विकास गराउने क्रियाकलापको कार्यान्वयनको अवस्था ३०

तलिका नं. ४.५ : मानसिक विकास गराउने क्रियाकलापकोकार्यान्वयनको अवस्था ३२

तलिका नं. ४.६ : संवेगात्मक पक्षको विसकास गराउने क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयन अवस्था ३४

तालिका नं. ४.७ : सामाजिक पक्षको विसका गराउने क्रियाकलापकोकार्यान्वयन अवस्था ३६

तालिका नं. ४.८ : पाठ्यक्रमको मूल्याङ्कन प्रविधिको कार्यान्वयन अवस्था ३८

तालिका नं. ४.९ : पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनमा भोग्नु परेका समस्या सम्बन्धि विवरण ३९

तालिका नं. ४.१०: पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनमा आईपरेका समस्या समाधानका लागि अपनाइएका उपायहरुको स्थिति विवरण ४४